
ÖSSZEFOGLALÁSOK

Állam és nemzet kérdéseinek vizsgálata a budapesti Ruszisztikai Központban

A Ruszisztikai Könyvek XXII. kötete „*Állam és nemzet Oroszországban és Közép-Kelet-Európában*” címmel jelent meg, és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Ruszisztikai Központja által 2008. májusában Budapesten megrendezett nemzetközi konferenciára készített előadásokat tartalmazza.

A kötet szerkesztője *Szvák Gyula*, aki előszavában kiemeli, hogy a Ruszisztikai Központ a két évente megrendezett konferenciákkal igyekszik lehetőséget biztosítani a ruszisztika jeles képviselőinek a személyes találkozási és véleménycserére. Néhány előadáson heves viták lángoltak fel, és ez bizonyítja, hogy a konferencia igazi tudományos műhellyé alakult. A magas színvonal érezhető a kiadványon is, amely a ruszisztika kiváló orosz, magyar, amerikai és angol kutatóinak harminc tanulmányát tartalmazza (25 orosz és 5 angol nyelvű). A bevezető tanulmányokat követően a kötet szerkesztővel kronologikus, többen foglalkoztak historiográfiai áttekintéssel.

A kötetet *Ju. Sz. Pivovarov* (Moszkva) tanulmánya nyitja meg, aki az orosz történelem három fő ideológiáját („Moszkva – Harmadik Róma”, „Pravoszlávia. Egyeduralom. Népiség.”, marxizmus-leninizmus) vizsgálja meg.

Szvák Gyula (Budapest) „*A ruszofóbia keletkezésének kérdéséhez*” című munkájában a ruszofóbia gyökereit mutatja be. Oroszországban, „Moszkóviában” a XV–XVII. században nyugati utazók, követek, kereskedők és katonák sokasága fordult meg, akik értékes feljegyzések sokaságát hagyták hátra az oroszokról. *Szvák Gyula* ezekből a sztereotípiák egy csoportját vizsgálja meg, és megállapítása szerint a ruszofóbia gyökerei a kora újkorban vannak, ám a nyugaton hajdanában létező vélemények nem jártak együtt ellenséggéppel, nem irányultak az oroszok mint nép ellen. A szerző véleménye szerint újkori elődeinket talán nem is érdemes e jelzővel illetni, mert a ruszofóbia jellegzetesen modern fogalom, igaz, érveket merít történelmi forrásokból.

M. Perrie (Birmingham) az „*Orosz nemzeti önazonosság a kora újkorban: a legfrissebb angol nyelvű történelmi irodalom*” címet viselő tanulmá-

nyában *G. Hosking* és *S. Plokhy*, a XVII. századi orosz identitásról írt munkáit elemzi.

V. V. Fomin (Moszkva) a keleti szlávok államiségének kialakulását és a varég-orosz kérdést teszi nagyító alá. Utóbbi vizsgálatok kiemeli, hogy az évkönyvek sehol sem mutatnak rá a varégek etnikai hovatartozására, vagy a hazájukra. Így rengeteg feltételezés látott napvilágot, és ezek közül a szerző a svéd XVII. századi historiográfiát mutatja be, majd ezeknek az elméleteknek a kritikáit adja.

Font Márta (Pécs) tanulmányának (*Kultúrák keresztútjain. Tények, mítoszok és értelmezések a Kijevi Rusz történetéhez a „Elmúlt idők krónikájában”*) aktualitását a *Poveszty Vremennih Let* (Elmúlt idők krónikája) magyar fordításához készülő magyarázatok szerkesztése adja. A szerző az elmúlt évtizedek tudományos eredményei, köztük saját következtetései (a latin források és az óorosz évkönyv párhuzamos vizsgálata a régi orosz-magyar kapcsolatok területén) alapján tekinti át a PVL írásos forrásait. Font Márta a téma elmélyült vizsgálatát több táblázattal, illetve az ehhez fűzött elemzésekkel, magyarázatokkal segíti.

Radnóti Klára (Budapest) a Moszkvai Oroszországról alkotott európai képet tekinti át (*„Az orosz állam az európaiak szemével”*). Az első Moszkviának szentelt értekezések közül *A. Kampenszkij*, *J. Fabri* és *P. Jovij* nagy jelentőségű munkáit emeli ki, melyek a XV. század húszas éveiben jelentek meg. Mindhárom szerző III. Vaszilij idején látogatott Moszkvába, ahol szövetségest kerestek az Oszmán Birodalom expanziója és a katolikus egyház meggyengülése miatt. A livóniai háború kezdetétől Európát elárastották az orosz államot karikatúrában bemutató pamfletek, melyek célja a társadalom Moszkva elleni mozgósítása volt. Moszkva Európa borzalmas és fenyegető ellenségévé alakult át. Az európai szerzők által megrajzolt képben központi helyet foglal el az egész Rusz uralkodója, aki cár és főpap egy személyben, és hatalma korlátlan. Az első szerzők örömmel hallották, hogy milyen erős állam van Európa határainál, hiszen szövetségest kerestek. Később kiderült azonban, hogy az orosz uralkodó nem kívánja az örök szövetséget az európaiakkal, és nem lehet őt a katolicizmus felé, a pápa hatalma alá vonni. Radnóti Klára kiemeli, hogy a külföldiek a Moszkvai Állam történeti jelenségeit, eseményeit a maguk szempontjai szerint tárgyalták. E szerzők műveiket általában valaki (császár, pápa, velencei signoria, stb.) megbízására írták meg, és megbízóik politikai céljait kívánták szolgálni. Azokról az eseményekről írtak, amik megfeleltek a kormány vagy megbízójuk céljainak. A XV–XVI. századi európai szerzők műveit olvasva szembetűnik, hogy a szándékok és előítéletek mélyen befolyásolták az írók Moszkóvia-képét, de

mindannyian ugyanúgy írtak az egyeduralomról, Moszkóvia uralkodójának hatalmáról. Véleményeik, megfigyeléseik teljesen egybeesnek nemcsak egymáséival, hanem az orosz forrásokkal is.

Az utolsó évtizedben a hazai tudományos és nemzetközi történettudományi körökben ismét nagy érdeklődést kiváltó Moszkva – Harmadik Róma elmélet kutatási körét vázolja fel *Bótor Tímea* (Budapest). A szerző az elmúlt húsz évben az adott témában megjelent angol nyelvű szakirodalmakat tekinti át (*P. Bushkovitch, Sz. Filippov, M. Poe, N. V. Szinyicina, J. Raba, Daniel B. Rowlan, Michael S. Flier*), bemutatja a Harmadik Rómáról szóló képzet összekapcsolását a Moszkváról mint Új Jeruzsálemről, Oroszországról mint Új Izraelettől szóló elképzelésekkel. Bótor Tímea véleménye szerint a legújabb kutatási eredmények alapján elmondható, hogy a XVI. században a Moszkva – Harmadik Róma elméletnek nem volt befolyása az orosz politikai gondolkodásra, és az orosz emberek tudatában sokkal világosabban élt Moszkva Új Jeruzsálemhez hasonlítása.

Daniel H. Kaiser (Grinell) a kora újkori Oroszország vallásának és államiségének legfrissebb amerikai szakirodalmát tárja elénk, *A. Kleimola* (Lincoln) pedig a Kazanyi Istenanya ikonjának szentelt figyelmet.

Az ukrán hetmanok függetlenségi törekvéseit Bogdan Hmelnyickijtől Ivan Mazeppáig követhetjük nyomon *Varga Beáta* (Szeged) tanulmányában. Az ukrán földeken a XVI. század elejétől kezdődött meg az ukrán államiság kialakulása, amely nagyon nehéz és hosszú utat tett meg, és az 1654-es perejaszlavi rada ennek a történelmi folyamatnak az egyik legfontosabb része volt. A szerző historiográfiai áttekintését adja a perejaszlavi rada jelentőségének, és hangsúlyozza, hogy 1991, azaz az ukrán függetlenség megszerzése után Ukrajna történetének korábbi értékelései újra előkerültek és átalakultak. A rendkívül alapos tanulmányban megismerhetjük Ukrajna és Oroszország egyesülésének jogi megítélését, a történelmi és jogi irodalomban is felmerült vazallusi függőség és az állami autonóm önkormányzat elméletét. Varga Beáta arra a következtetésre jut, hogy a Hetmanátus autonóm önkormányzata fokozatosan pusztult el, és ismerteti az önálló ukrán állam megeremlése lehetetlenségének okait.

Sashalmi Endre (Pécs) tanulmánya „*Oroszország, mint fiskális-katonai és dinasztikus állam: 1654–1725*” címmel jelent meg.

A ráckevei Nagyboldogasszony szerb ortodox templom falfestményein található nemzeti szentek *Kríza Ágnes* (Budapest), képmelléklettel ellátott tanulmányában kapnak központi szerepet. A XV. században szerb bevándorlók építették meg a pravoszláv kolostori templomot gótikus stílusban, a XVII. század végén pedig a templomot új freskókkal díszítették. E falfest-

mények kapcsán a szerző kiemeli, hogy a szerb szent uralkodók illusztrálása nem számított új jelenségnek a szerb művészetben. A tanulmány bemutatja a Nemanjicsokat, illetve ráckevei ábrázolásukat, melyek a dinasztia hatalmának isteni eredetét hangsúlyozták. A szerző szerint a nemzeti szentek ábrázolásának programja Ráckevén az illírismus szerb koncepcióját mutatja, a balkáni pravoszláv államot érintő képzetet, aminek alapját a Nemanjics – dinasztia tette le.

V. Anyiszimov (Szentpétervár) a Nagy Péter reformjait megelőző korszakot tárja elénk (*Nagy Péter reformjai: Volt-e alternatíva Oroszország számára?*). Véleménye szerint a „zavaros időszak” (szmuta) után és az 1680-as évek elején Oroszországban fokozatosan kialakult a kölcsönös együttműködés és funkcionalizmus rugalmas rendszere, nem csak a prikázokban, hanem az egész politikai életben. Oroszországban a XVII. században létrejött a hatalom szilárd gyakorlata, ahol fontos szerepet kaptak a bojár дума és a zemszkij szoborok is. A szerző hangsúlyozza, hogy ez a szerkezet nem maradt változatlan, hanem megértette és elsajátította más népek újításait. Anyiszimov meglátása szerint a régi rendszer megváltoztatásának három fő oka volt, tanulmánya végén pedig a Péter tevékenysége eredményeként korlátlanná váló egyeduralom és a palotaforradalmak kapcsolatát mutatja be.

A kötet első, Magyarországot érintő tanulmánya *Poór János* (Budapest) tollából látott napvilágot (*Egyeduralkodók, a dinasztia tagjai, vezető politikusok és a magyarok a XVIII. században*). A szerző Mária Terézia, Vencel Anton Kaunitz kancellár, II. József, II. Lipót, Sándor Lipót főherceg, I. Ferenc és József főherceg magyarokhoz való viszonyulását tekinti át. Poór János hangsúlyozza, hogy mivel Magyarország nem választotta uralkodóit, így a Habsburgok és a Magyarország közötti kapcsolatok fejlődése, értékelése jelentős mértékben függött az aktuális király személyétől, politikai irányítótól, az uralkodó jellemétől, politikai képességeitől, tehetségétől, illetve ezek hiányától.

A Habsburg Monarchia nyelvpolitikáját veszi szemügyre *O. V. Havanova* (Moszkva), a XVIII. századi Magyarország kiváló orosz kutatója „*Állam, nyelv, nemzet a Habsburg Monarchiában a XVIII. század második felében*” című tanulmányában. Havanova hangsúlyozza, hogy a bécsi udvar korabeli nyelvpolitikáját nem szabad II. József császár dekrétumára korlátozni, mert Mária Terézia fokozatosan, a hagyományok és a reális lehetőségek figyelembe vételével szintén kiterjesztette a német nyelv kötelező használatának körét, ám ezzel egy időben lehetővé tette a Habsburg Birodalomban élő népek nyelveinek fejlődését. A szerző megvizsgálja a bécsi udvar hozzájárulását a korona földek „nemzeti” nyelveinek fejlődéséhez a XVIII. század

második felében, a ma már többségében elfelejtett nyelvtankönyvek szerzőin keresztül.

Bodnár Erzsébet (Debrecen) tanulmánya már a XIX. század történelmének szentelt figyelmet [*Az orosz állam modernizációja (1801–1825) a legújabb történetírásban*]. A szerző röviden bemutatja a XIX. századi Oroszországot, majd hangsúlyozza, hogy az orosz történelem 1801–1825 közötti szakaszának rendkívül gazdag az orosz és a külföldi szakirodalma. A XIX. század második felében a témával foglalkozó orosz történészek figyelmét főként I. Sándor személyisége kötötte le, az orosz állam intézményi változásait, az államigazgatás átalakításait csak felszínesen érintették. A XX. század elején *M. N. Pokrovszkij* mutatott rá a téma új aspektusaira. A XX. században a történészek érdeklődése csökkent a téma iránt, I. Sándor reformtevékenységének vizsgálata a XX. század utolsó negyedében tért vissza. Azóta sok, levéltári kutatásokon alapuló munka látott napvilágot, melyeket a téma különböző szempontjainak szenteltek. Kiemelt szerepet kapott az orosz reformok és a modernizáció kérdése, és fontos lett I. Sándor részvételének vizsgálata a reformok folyamatában, és a vele együtt dolgozó reformerek munkássága is. A szerző az 1980-as évektől megjelent, modernizációt érintő kutatások legfontosabb eredményeinek vázlatát adja. A reformok jellegéről, az orosz történelemben való szerepükről komoly vita bontakozott ki, *Bodnár Erzsébet A. B. Kamenszkij, A. N. Szaharov és S. Dixon* véleményét mutatja be. A szerző hangsúlyozza, hogy az elmúlt három évtizedben kiemelkedő tudományos eredmények születtek, de az orosz állam 1801–1825 között lezajlott modernizációjának vizsgálata még sok munkát ad a történészeknek.

Szergej Filippov (Budapest) az első orosz konzervatívok és Oroszország modernizációja problémájának szentelt figyelmet a XIX. század első felében. A szerző kiemeli a konzervativizmus terminusa Oroszországra alkalmazásának problematikáját, és körbe járja a téma kutatásának, fogalmának nehézségeit. *Szergej Filippov N. M. Karamzint* nevezi meg az orosz konzervativizmus atyjának, és megvizsgálja, hogy mit jelentett a hagyomány Oroszországban a XIX. század második felében.

Czövek István (Nyíregyháza) *D. A. Miljutyin* oroszországi politikai karrierjét követi nyomon. A szerző nagy hangsúlyt fektet *Miljutyin* hadügyminiszter az orosz udvar közép-ázsiai politikáját érintő véleményére, és az 1877–78-as orosz–török háborút lezáró békeszerződést illető nézeteire. *Miljutyin* a berlini kongresszus után gyakorlatilag az orosz belpolitika vezetője lett, politikai karrierjének II. Sándor váratlan halála vetett véget. *Czövek István* megítélése szerint *Miljutyin* távozásával nagy személyiség

lépett le a történelem színpadáról, olyan politikus volt ő, aki műveltségével, tehetségével és munkabírásával kiemelkedett kortársai közül, és akinek külpolitikai koncepciójában mindig a nemzeti érdek dominált.

A. N. Medusevszkij (Moszkva) Büntetőtörvénykönyv és ítélkezési gyakorlat politikai ügyekben Oroszországban a XX. század elején címet viselő tanulmányában áttekinti az 1903-as orosz büntetőtörvénykönyv tervezete kidolgozásának intézményes paramétereit, a kódex struktúráját és normáinak hatályba lépését, az állami bűncselekmények értelmezésének sajátosságait, a bírósági gyakorlat nehézségeit, valamint az érintett korszak jogelméletében és joggyakorlatában mutatkozó ellentmondásokat az állami bűncselekmények meghatározását illetően.

Bebesi György (Pécs) tanulmánya A korlátlan egyeduralomtól a félalkotmányos rendszerig. Az 1905. október 17-i manifesztum – az alkotmány első kísérlete az orosz történelemben címmel jelent meg. A szerző bemutatja az Orosz Birodalom állapotát a XIX–XX. század fordulóján, majd ismerteti az első orosz alkotmányhoz vezető utat, és magát – az ellenmondásoknak értékelt – alaptörvényt.

A kötet további része a Szovjetunió és az Orosz Föderáció történelmének kérdéseit vizsgálja. *Krausz Tamás (Budapest) A modern állam és a parlamentarizmus lenini kritikáját járja körbe. N. L. Puskarjeva (Moszkva) a genderkutatás kiváló képviselője a nők politikai jelenlétét vizsgálja meg Oroszországban 1905 és 2005 között. Arra keresi a választ, hogyan próbálták a nők elérni a női politikai egyenjogúságot, és hogyan értelmeződött a női politikai részvétel az egyenjogúság eszméjének megvalósulása után. A szerző meglátása szerint a nők hiába érték el 1917-ben a politikai egyenlőséget, hiszen a Szovjetunió és az Orosz Föderáció történelme kifejezetten férfi profilt mutat, és egy piramis figyelhető meg: minél több a hatalom, annál kevesebb a nő.*

T. A. Pokivajlova (Moszkva) A nemzeti kisebbségek helyzete Erdélyben a magyar-román kapcsolatok kontextusában és a Szovjetunió külpolitikája az 1940-es években címet viselő tanulmányában az orosz történetírásban eddig kevésbé kutatott Erdély történetét vizsgálja meg. Erdély hovatarozásának eldöntésében nem az etnikai, és nem is a történelmi tényezők voltak a meghatározóak, hanem a politikaiak, ezen belül is a szovjet vezetés számára a legelőnyösebbek.

A kötetben olvasható *B. Farley (Pullman) A Kazanyi Istenanya Székesegyház: híd a szovjet hatalom és a független Oroszország között* című tanulmánya. *A. Sz. Sztikalin (Moszkva) a szocialista tábor államai közötti kapcsolatokat és a nemzeti-területi vitáikat nézi át a Szovjetunió Kommu-*

nista Pártja és a Cseka elnökségének anyagai alapján, N. Sz. Hruscsov főtítkársága (1953-1964) idején.

H. F. Bugaj (Moszkva) az Orosz Föderáció nemzeti politikáját veszi szemügyre az 1990-es évektől a XXI. század elejéig. A. V. Zsuravszkij (Moszkva) szintén a közelmúlt orosz történelmének vizsgálatával foglalkozik *Az új orosz államiság kialakulásának vallási tényezője és problémái: 1990-es évek – XXI. század eleje* című tanulmányában. Az Orosz Föderációban a 2002-es összeírás szerint 160 nemzetiség él, a 2008-as adatok szerint 22.866 vallási szervezet és több mint 60 vallási irányzat található. A szerző szerint igaz, hogy Oroszországban a politikában és a választásokon a vallási szervezetek nem vesznek részt, ám rendkívül fontos a társadalmi és politikai szerepük, különösen az Orosz Pravoszláv Egyházé. Gyóni Gábor (Budapest) az Oroszországban élő finnugor népek múltját és jelenét érintő magyar értelmezéseket taglalja, M. P. Mohnacseva (Moszkva) *Az „orosz soknemzetiségű civilizáció” koncepciója a posztszovjet történetírásban* címmel írt tanulmányt, I. I. Glebova (Moszkva) pedig a nemzeti önrendelkezés történelmi emlékét és problémáit mutatja be a posztszovjet Oroszországban.

A Ruszisztikai Központ kiadványaitól megszokott sokszínűség és magas szakmai színvonal jellemzi a XXII. kötetet. Érdeklődéssel várjuk a következő konferenciát és az előadásainak anyagát tartalmazó újabb könyvet!

Goszudarsztvo i nacija v Roszszii i Centralno-vosztocnoj Jevrope (Állam és nemzet Oroszországban és Közép-Kelet-Európában). Szerk.: Szvák Gyula, Ruszisztikai Könyvek XXII., Budapest, Russica Pannonicana, 2009. 362. old.

Bodor Mária